

Auteur

Marcel
Bayer

Bermbeheerders worden weer natuurbeheerders

Verbetering biodiversiteit begint langs de weg

De bermen langs onze wegen zijn onmisbare ecologische verbindingzones in de natuur. De potentie ervan voor verrijking van de biodiversiteit is enorm, laat recent onderzoek van de WUR zien, mede naar aanleiding van Kamervragen in oktober vorig jaar. Het onderzoek bevestigt een structurele achteruitgang van de biodiversiteit in de bermen. En dat terwijl met relatief simpele beheersmaatregelen de kansen al zijn te benutten. Daar zijn meer ambitie en duidelijke beleidslijnen vanuit de overheid bij nodig, en meer kennis van zaken bij de beheerders en uitvoerders.

In het hart van de margriet. Winnaar van de eerste prijs in 2022 bij de jaarlijkse wedstrijd van Groene Cirkel Bijenlandschap. Beeld Ariena van Gelderen.

Bestuivende insecten als wilde bijen en zweefvliegen zijn een onmisbare schakel voor de biodiversiteit en daarmee voor een gezonde voedselketen. Daarom hebben we sinds 2018 een Nationale Bijenstrategie met als ondertitel ‘Bed & Breakfast for Bees’ en zijn er door heel het land initiatieven voor bijenlandschappen. Burgers, natuurorganisaties, ondernemers en overheden werken daarin samen aan een bijenvriendelijke inrichting en beheer van het landschap en het stedelijk gebied. Het resultaat van deze olievlek kan iedereen onder meer zien aan het aantal bijenhôtels langs paden en wegen in stad en land.

Groene Cirkel Bijenlandschap in West Zuid-Holland was de eerste en inmiddels de bekendste. Een groot aantal partijen en organisaties, waaronder Heineken en de Provincie Zuid-Holland, hebben daar een uitgebreid en fijnmazig netwerk van bloemrijke tuinen, parken, erven, bermen, recreatie- en natuurgebieden gecreëerd met voldoende voedsel en nestgelegenheid voor bestuivers. Wageningen Univer-

siteit en Research (WUR) is er als wetenschappelijke partner nauw bij betrokken. ‘Wat je daar vooral ziet is het succes van samenwerking in regionaal verband’, signaleert Sabine van Rooij, bij WUR onderzoeker op het gebied van groene infra en gebiedstransities. ‘Dat genereert zoveel enthousiasme, dat steeds meer partijen, waaronder gemeenten en betrokken burgers, zich erbij hebben aangesloten. Uit heel Nederland en zelfs uit het buitenland komen geïnteresseerde professionals kijken. Groene Cirkels is een kiem voor beginnende bijenlandschappen elders.’

Verruiging

Toch gaat het niet goed met de bestuivers en de biodiversiteit als geheel. Daar liggen meerdere oorzaken aan ten grondslag, zoals de standaardisatie in de grootschalige landbouw en veeteelt, en het gebruik van bestrijdingsmiddelen in zowel de landbouw als door particulieren. Maar ook de wijze van bermbeheer langs onze wegen en fietspaden, rivieren en het spoor heeft bijgedragen aan de achteruitgang. Er zijn relatief veel data voorhanden over de staat van de natuur in de bermen, van

Rijkswaterstaat bijvoorbeeld, verantwoordelijk voor de rijkswegen. Om de vier jaar monitort Rijkswaterstaat met het Meetnet Bermflora zo’n 1300 proefvakken langs het rijkswegennet. Die metingen laten over de afgelopen twintig jaar een structurele achteruitgang van de biodiversiteit zien. Er zijn veel bermtrajecten die aan het verruigen zijn. Vooral sinds 2012 toen de maaifrequentie op de meeste plekken is teruggebracht van twee naar één keer per jaar.

Veel bermtrajecten zijn aan het verruigen

Arjen de Groot, die bij WUR de functionele biodiversiteit bestudeert, ziet twee hoofdredenen daarvoor. ‘Het is vooral de efficiëntieslag sinds het begin van dit millennium geweest bij het grootschalig bermbeheer. De beheerders hebben voor grotere lappen berm contracten afgesloten met enkele uitvoerders. In de bestekken ging het om zoveel mogelijk meters maken in zo kort mogelijk tijd. Het komt erop neer dat in één keer alles kaal is en dat insecten dus geen uitwijkmogelijkheid meer hebben. De tweede hoofdreden is de klepelmaaier, die de planten en bloemen wegslaat en verpulvert. De mat van verpulverd maaisel die dan op de berm blijft liggen zorgt binnen de kortste keren voor verruiging.’

Voedselrijke bodems hebben extra veel last van verruiging als er slecht één keer per jaar wordt gemaaid. Dat proces wordt versterkt met de neerslag van stikstof waardoor de grassen, met een voorliefde voor voedselrijke omstandigheden, de minder krachtige soorten verdrijven. ‘Terwijl dat juist de interessantste soorten zijn voor de biodiversiteit, waaronder de bloeiende kruiden die nectar en stuifmeel bieden voor insecten’, aldus De Groot.

Kostenefficiency

De situatie langs de rijkswegen geeft aan waar de schoen wringt bij het beter biologisch beheren van de bermen langs

Bermen maaien in Rucphen met een maaizuigcombinatie. Het direct opzuigen van het maaisel heeft als ecologisch nadeel dat allerlei insecten en andere kleine diertjes door de zuigkracht worden opgezogen, evenals een deel van de zaden. Beter is het maaisel eerst even te laten liggen en in een aparte werkgang op te nemen, of te zorgen voor een opzuigsysteem zonder grote zuigkracht op de bodem. Beeld Anjo de Jong, WENR

al onze wegen, of het nou gaat om de autowegen, het spoor of de kanalen. We weten goed genoeg hoe het zou moeten, wat wel en niet werkt. Een aantal beheerders, waaronder Rijkswaterstaat met een leidraad, heeft er zelfs beleid voor geformuleerd, maar het stukt in de uitvoering-

spraktijk. Waarom? Omdat er afgelopen tijd, met name sinds de kredietcrisis, fors is gesneden in de budgetten voor het bermbeheer en het belang van ecologisch bermbeheer onvoldoende wordt gezien, bij zowel degenen die de bestekken maken als bij de aannemers en uitvoerders.

Aldus vat WUR-onderzoeker Joop Spijker de conclusies uit het onderzoek samen. ‘De grote beheerders als Rijkswaterstaat en ProRail, maar ook provincies, waterschappen en gemeenten, werken veelal met grote, scherpe contracten bij een of enkele aannemers. Die nemen de klus aan

en bepalen zelf welke onderaannemers ze aannemen. In de hele lijn staat het kostenaspect voorop. Aan het eind van het jaar evalueren de beheerders of aan de doelen is voldaan, hoeveel kilometer stroken zijn gemaaid.’

De ironie wil dat er tot op heden weinig wordt gedaan met de resultaten van de monitoring door Rijkswaterstaat. Spijker constateert het en geeft een verklaring. ‘Er ligt op zich een goede leidraad groenvoorziening, gemaakt op het hoofdkantoor. De uitvoering ligt echter bij de regionale afdelingen die het beheer en het toezicht daarop vaak integraal hebben aanbesteed. In de praktijk is er slechts beperkt toezicht op de aannemer. En dit beperkte toezicht richt zich met name op het hoofddoel van het beleid: de veilige doorstroming van het verkeer.

‘Beleid en uitvoering staan op te grote afstand, zeker bij de grote wegbeheerders’, signaleert ook Van Rooij. Daarbij is bermbeheer vaak nog sterk sectoraal ingestoken, waarbij niet noodzakelijkerwijs

de biodiversiteit vooropstaat, voegt ze daaraan toe. ‘Dat is overigens meteen een succesfactor voor een betere aanpak. We zien bij sommige provincies en gemeenten meteen verbetering als er een visie op ecologisch bermbeheer ligt en de opdrachtgever dichter op de uitvoering zit.’

‘Wat wegen zijn voor mensen, zijn bermen voor bijen’

Kleurkeur

De bemoedigende voorbeelden van ecologisch bermbeheer komen uit regio’s als West-Zuid-Holland met Groene Cirkel Bijenlandschap en uit West-Brabant, waar dertien gemeenten in 2019 al het regionale convenant Bijenlandschap sloten. Wethouder Jürgen Vissers (Duurzaamheid, Biodiversiteit en Natuurbeleid) van de Gemeente Drimmelen gaf als motivatie toentertijd. ‘Wat wegen zijn voor mensen, zijn bermen voor bijen. De bloeiende

en ruigere bermen bieden voedsel en nestelgelegenheid voor bijen, hommels en andere insecten. Door slimmer te maaien ontstaat er een robuust systeem met veerkracht, dat bijen in staat stelt om tegenvallers op te vangen.’

WUR-onderzoeker insectenecologie Dianne Sanders beaamt dat. ‘De bestuivers zitten vooral in natuurgebieden, maar die natuurgebieden moeten wel met elkaar verbonden zijn en daar spelen bermen een belangrijke rol in. Het zijn enorm lange stroken die door je hele landschap zijn verweven. Ze zijn cruciaal voor het behoud van wat we nog over hebben in de natuurgebieden.’

Door natuurinclusief berm- en slootbeheer krijgen dieren, insecten en vlinders, verschillende kruiden en grassen de ruimte om te leven. Dat heeft weer positieve gevolgen voor planten en landbouwgewassen die voor hun bestuiving van bijen afhankelijk zijn. Meer biodiversiteit van een berm draagt ook bij aan een betere beheersing van lastige soorten. Zo wordt ►

Auteur *Ecologisch bermbeheer uitgangspunt in dertien West-Brabantse gemeenten*
Marcel Bayer

Bermen als vitale schakel voor natuur en voedselproductie

In de openbare ruimte liggen de kansen om de biodiversiteit te verbeteren voor het oprapen. Begin met de bermen! In meerdere gemeenten is ecologisch bermbeheer inmiddels maatstaf. Zoals in West-Brabant, waar Bijenlandschap West-Brabant de nodige inspiratie inbrengt als partner. ‘Ook de agrariërs in de regio komen uit hun weerstand tegen dit maaibeleid, mits je ze meeneemt in het verhaal en niet iets van bovenaf oplegt.’

Over de noodzaak van ecologisch bermbeheer hoeft je Tony Oomes, Adviseur Groen in de West-Brabantse gemeente Rucphen, niets te vertellen. En ook zijn collega’s en het gemeentebestuur niet meer. ‘We zien wat er in ons land en de wereld gebeurt. Daar nemen we onze verantwoordelijkheid in. En het ligt zo voor de hand. Driekwart van de landbouwgewassen worden bestoven door wat er in bermen rondzoemt.’ Samen met twaalf andere West-Brabantse gemeenten, Staatsbosbeheer en het Waterschap Brabantse Delta heeft Rucphen sinds 2021 een gezamenlijk maaibestek waarin opgenomen is dat ecologisch beheer van de bermen uitgangspunt is.

Bezwaren wegnemen

De grootste verandering in het beleid van de gemeenten is dat bermen en sloten minder worden gemaaid. ‘Liefst één keer maaien en niet meer een paar keer per jaar, het maaisel een aantal dagen laten liggen en nooit alles in één keer eraf’, aldus vat Oomes de kern van het ecologisch bermbeheer samen. ‘In het bestek is opgenomen dat de aannemer gefaseerd maait, zodat er voldoende planten en bloemen blijven staan waar bijen en andere insecten zich mee voeden en kunnen nestelen.’ Het blijft natuurlijk wel maatwerk, benadrukt de gemeentelijk

Bloemrijke bermen langs de weg, waar wel is gemaaid maar gefaseerd. Beeld Riny van Empel

adviseur ook meteen. ‘In verband met de verkeersveiligheid bepalen we in het voorjaar welke zichtlijnen vrij moeten blijven. Op die plekken wordt extra gemaaid. En dan zijn er de bermen en sloten tegen agrarische grondgebied aan. Daar maken we met de agrariërs afspraken over in Rucphen.’

‘De grootste verandering is dat bermen en sloten minder worden gemaaid’

Daarmee haalt Oomes een essentieel punt aan voor een succesvol ecologisch bermbeheer: omgaan met de weerstand bij boeren, het zo doen dat ze er geen last van hebben en er zelfs van profiteren. Riny van Empel, van Bijenlandschap West-Brabant, noemt het overwaaien van distels ►

de verspreiding van Japanse duizendknoop door minder maaien geremd. Tegelijkertijd vormen distels en jakobskruid een risico voor agrariërs, waar dan goede beheer-afspraken over noodzakelijk zijn.

Bij De Vlinderstichting zien ze een positieve trend aan de hand van het aantal gemeenten dat Kleurkeur als keurmerk gebruikt. Dit keurmerk voor ecologisch bermbeheer is ontwikkeld door De Vlinderstichting en Stichting Groenkeur. ‘Met Kleurkeur willen we bermbeheerders bewust maken van de waarde van kleurrijke bermen’, aldus Anthonie Stip van De Vlinderstichting. Met de zogenaamde nectarindex, die op een schaal van 1 tot 5 aangeeft wat de waarde van grasland in de berm is voor bloemen en bestuivers, krijgen beheerders op een vrij laagdrempelige manier inzicht in de staat van de biodiversiteit langs de wegen, legt Stip uit. ‘In de praktijk zien we dat we met de index een taal hanteren die zowel natuurmen- sen als civiel technici verstaan. Een aantal gemeenten neemt dit op in het bestek voor onderhoud en aannemers geven

in hun aanbesteding aan met hun wijze van beheer de score op de index te gaan verhogen, bijvoorbeeld van 2 naar 3.’

Stimulans

Er zijn in principe behoorlijke standaarden voor ecologisch bermbeheer, concludeert onderzoeker Spijker. Het was een van de opdrachten die hij vanuit het ministerie van LNV meekreeg om naar te kijken. Zijn hoofdconclusie is dat het aankomt op het daadwerkelijk structureel toepassen van standaarden. Een duidelijk kader met richtlijnen vanuit het ministerie en de andere overheden naar de beheerders toe zou daarbij erg kunnen helpen. Een tweede verbeterpunt is zorgen dat de kennis en expertise over ecologische bermbeheer bij de aannemers en de mensen op de machines aanwezig is. ‘Het zit ’m echt in een eenduidige visie en aanpak, gevolgd door kennis van zaken bij de uitvoering’, aldus Spijker. ‘En consequent aan de uitvoering vasthouden’, vult hij aan. ‘Het zou bijvoorbeeld al enorm schelen als Rijkswaterstaat de eigen Handreiking Groenbeheer consequent en

serieus zou hanteren en erop toezien dat die ook wordt gebruikt.’ Zijn WUR-collega’s sluiten zich daarbij aan. Sanders: ‘Zo ingewikkeld is het niet. Waar het op aankomt is dat je niet alles in één keer maait, en in overleg met betrokkenen zoals boeren, andere ondernemers en natuurorganisaties afstemt wie, wat, wanneer doet. En dat vooral consistent volhouden, want je kunt in één jaar kapot maken wat je in acht jaar hebt opgebouwd.’

Er zijn verschillende platforms met informatie over ecologisch groenbeheer, waar bermbeheerders hun voordeel mee kunnen doen. Zo heeft De Vlinderstichting een veldgids voor ecologisch bermbeheer, ontwikkelde de WUR de toolbox Hulpvoorbestuivers.nl en bieden ook de verschillende bijenlandschappen genoeg inspiratie. ‘Vaak zijn het een paar bevlogen mensen, die als beheerder, betrokken ondernemer of burger het voortouw nemen. Als ze vervolgens van de gemeente of provincie de medewerking en de ruimte krijgen, kan zoiets uitgroeien naar een regionaal

Een bestuiver op kamille. Beeld Riny van Empel

netwerk’, is de ervaring van Van Rooij. Onlangs vatte ze die ervaringen samen in een Routekaart Bijenlandschappen.

Kennisimpuls

Ambtelijk groenbeheerders bij overheden kunnen dergelijke initiatieven gebruiken om het belang van ecologisch bermbeheer onder de aandacht te brengen binnen de eigen organisatie. En het misverstand uit de weg helpen dat het niet duurder hoeft te zijn. Immers, de kosten die je moet maken door extra te maaien wegen op

termijn ruimschoots op tegen de kosten van een ongezonde leefomgeving voor mens én dier. Het is Van Rooijs overtuiging dat goed voorbeeld goed doet volgen. Daarom treden de onderzoekers van WUR graag op als kennismakelaar, door gericht advies te geven over maatregelen, partijen bij elkaar te brengen en voortdurend onderzoek te blijven doen. Het programma Kennisimpuls Bestuivers, gefinancierd door het ministerie van LNV, geeft hun sinds 2017 ruimte om die rol op te pakken, samen met collega’s van Naturalis en EIS Kenniscentrum Insecten.

‘Het gaat niet zozeer om regels, maar om aandacht en enthousiasme’

Toch is de belangrijkste boodschap uit het onderzoek: overheid pak sterker je verantwoordelijkheid en je rol.

Gemeenten, provincies en waterschappen hebben daar een goede gelegenheid voor als een onderhoudsbestek voor groenbeheerders afloopt, geeft De Groot aan. ‘Dat is het moment om te zeggen: oké, in het eerstvolgende bestek nemen we een aantal uitgangspunten voor ecologisch beheer mee.’ Bij grote nationale wegbeheerders als Rijkswaterstaat en ProRail gaat het om de wil om de beschikbare kennis in de praktijk toe te passen, geeft De Groot aan. Het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat kan daar met scherpe richtlijnen een stimulerende rol vervullen. En ook LNV, alhoewel niet direct verantwoordelijk, kan daar zeker invloed op uitoefenen.’ Zijn collega Spijker daarover: ‘Het ministerie van LNV, als verantwoordelijk voor natuur- en biodiversiteitsbeleid, zou zich ook concreet op het bermbeheer moeten richten. Immers de natuurdoelen van de Natura-2000 en andere gebieden kunnen alleen bereikt worden als er een goede basiskwaliteit natuur in de omliggende gebieden aanwezig is. En bermen kunnen daar een belangrijke rol in vervullen.’ ■

Bloemenweide langs de wielerved bij Rucphen.

en jakobskruid, als twee van de grootste angsten voor boeren. ‘Allebei gedijen in een zandige omgeving, waar de begroeiing is weggehaald. Voor bijen en insecten zijn ze heel voedselrijk. Maar de zaden verspreiden zich gemakkelijk en daar kunnen boeren last van hebben. Er is wel mee om te gaan, maar daar zijn maatwerkafspraken voor nodig. Je kunt verspreiding van de zaden in kwetsbare agrarische gebieden bijvoorbeeld voorkomen door de distels en het jakobskruid langs de naburige sloten en bermen te maaien voordat ze in het zaad komen. Dus je houdt rekening met het groeiseizoen van dergelijke planten om zo het risico op overlast te vermijden’, legt Van Empel uit. Zij haalt de gemeente Zundert aan als voorbeeld van dergelijk maatwerk. ‘Met de boomkwekers daar hebben we de zaai-bedden van gevoelige teelten in kaart gebracht en daar het maaiplan op afgestemd.’

Tafelgesprekken

Ook in Rucphen worden afspraken met agrariërs gemaakt om samen te kijken hoe ecologisch bermbeheer in agrarisch gebied mogelijk is zonder de belangen van de boeren te schaden. Oomes noemt het Bakkersmeer, een ruilverkavelingsbied van zo’n 30 jaar geleden, waar de agrariërs voor ons de bermen beheren overeenkomstig de afspraken die de gemeente met hen en de agrarische natuurvereniging heeft gemaakt. ‘De boeren maaien zo laat mogelijk in het seizoen. De agra-

rische natuurvereniging zorgt er dan voor dat de meest schadelijke kruiden eerder worden verwijderd. Als de boeren hebben gemaaid, halen wij het maaisel op. Zo doen we dat al enkele jaren. We hebben dat gebied uit het maaibestek gehaald, omdat we die collectieve aanpak willen koesteren.’

Nog even verwijst Oomes naar de tijd dat er juist in Bakkersmeer veel weerstand was van agrariërs tegen het nieuwe maaibeeld. ‘Dan ga je met ze praten, aan tafel met een kop koffie en een dikke plak koek. Je laat zien wat we van de kant van de gemeente voor hen kunnen doen en wat zij zelf kunnen doen. De meesten die ik spreek, gaan daar vroeg of laat in mee. Vergeet niet, boeren zien de wereld natuurlijk ook veranderen en bij diegenen die ik spreek is de wil er om mee te veranderen. Maar je moet het wel met een uitgestoken hand doen, ze meenemen in het verhaal en niet iets van bovenaf opleggen.’

Het is nog te vroeg om resultaten van het ecologisch bermbeheer in Rucphen te meten. Oomes: ‘Je ziet dat de bodem zich eerst moet herstellen. Als gevolg van het klepelen, zoals dat tot enkele jaren geleden werd toegepast, is de bodem heel voedselrijk. We hebben bijvoorbeeld nu veel last van brandnetels, die door het maaibestek zelfs groter kunnen worden. Ik verwacht dat we pas over een jaar

of vier-vijf verandering in de begroeiing en stand van insecten en bestuivers kunnen waarnemen. Dit is dus wel een zaak van lange adem, waar je de politiek in moet meenemen. Gelukkig staat het huidige college en de volledige raad achter ons maaibeeld.’

‘Het geeft steun dat we wetenschappelijke onderbouwing hebben’

Er zijn voldoende plekken in de regio waar ze al iets verder zijn en de resultaten wel kunt zien, vult Van Empel aan. ‘Neem Breda, waar ze een aantal bermen al een hele tijd ecologisch beheren. Die zitten echt hoog op het punt van ecologische kwaliteit. We hebben twee jaar geleden een excursie georganiseerd voor alle groenbeheerders van onze partners en geïnteresseerden om samen te kijken en te luisteren naar het verhaal van de groenbeheerders en de stadsecoloog. Dat werkt heel aanstekelijk.

Het scheelt bovendien dat we de wetenschappelijke onderbouwing hebben, doordat de WUR hier nu gericht onderzoek naar doet.’ ■